

КУРГАН БІЛЯ с. СИЧАВКА ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Публікуються матеріали кургану доби енеоліту—бронзи. Для декотрих отримані радіокарбонні дати.

К л ю ч о в і с л о в а: Північно-Західне Причорномор'я, доба енеоліту—бронзи, курган, поховання, радіокарбонні дати.

У 2010 р. експедиція відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАНУ дослідила курган поблизу с. Сичавка (колишня Мала Олександрівка) Комінтернівського р-ну Одеської обл., на землях Сичавської сільради (загальні відомості про нього див.: Островерхов 1993; Смольянінова, Островерхов, Кушнір 1996).

Курган був помітний за невеликими горбами на тлі оранки. Висота його 0,36 м, діаметр близько 27,0—28,0 м (рис. 1). Усі виміри відстаней і глибин робилися від центрального репера (Ro), встановленого в найвищій точці. Курган розкопувався за допомогою техніки (бульдозер-навантажувач PetroNick). Для вивчення стратиграфії за лінією північ—південь були залишені три бровки — центральна, східна і західна. Рівень східного репера (Rcx.) —0,14 м, західного (Rзах.) — —0,23 м від центрального (Ro). Крім того, по краях кургану також були зачищені два профілі: східний 1 (Rcx. 1, —0,30 м) і західний 1 (Rзах. 1, —0,36 м).

Стратиграфія кургану. Насип дуже пошкоджений. У всіх бровках простежені рови неправильної форми (глибші на північ), заповнені темним чорноземом (іноді впереміш із вапняковою крихтою від плит зруйнованого кромлеха), мабуть, пов'язані з викорчовуванням виноградника. Це ускладнило реконструкцію стратиграфії кургану (рис. 2).

Курган зведений на невисокому природному пагорбі — рівень материка підвищувався до центру, його перепад тут і під краєм насипу становив 0,3—0,4 м. Вершина кургану майже співпадає з вершиною пагорба. Наявність пагорба підтверджується і профілем могили середньовічного поховання 14. Нижня її частина, викопана в материку, асиметрична: східна стіна вища за західну, що вказує на пониження рівня материка до заходу. Нині, мабуть, унаслідок антропогенної діяльності, пагорб не про-

стежувався, поли кургану (разом з похованнями XIX ст.) переkritі шаром чорнозему, а верхня поля доволі рівна. Шар чорнозему над похованнями XIX ст., здійсненими в полі кургану (і над материковим викидом із них) дозволяє припустити, що вершина насипу була розорана і ґрунт переміщений в поли в XX ст., після здійснення християнських поховань.

Зведення кургану було розпочате в енеолітичну добу і пов'язується з похованням 22, впущеним у вершину пагорба. За 1,0 м на північ від нього виявлена кам'яна огорожа підпрямокутних контурів з вертикально вкопаних необроблених каменів. Довжина її 1,6 м, ширина по зовнішньому краю близько 0,6—0,7 м, товщина каменів 0,10—0,16 м, висота 0,6—0,8 м, нижній край каменів на глибині близько 1,0 м від Ro. Каміні явно частково зміщені, про що свідчить їхній похилий стан і асиметричність самої огорожі. В її заповненні виявлено декілька дрібних каменів вапняку (забутовка?). Подібного роду огорожі в Північно-Західному Причорномор'ї фіксуються в курганах культурної групи Чернавода I-Хаджидер (Петренко 1998).

Ймовірно, над комплексом був споруджений насип, діаметр якого можна встановити тільки за розмірами кромлеха, оскільки в розрізах його не помічено. Материковий викид ніде не простежено.

Кромлех зберігся неповністю, його складові фіксувалися в польовій документації як об'єкти 4, 5 і 8. Частини кромлеха у вигляді поодиноких орфостатів виявлені біля поховань 1 і 9 і фіксувалися разом з ними. Поховання 15 із залишками кромлеха, що примикали до нього, позначені як об'єкт 5. Ймовірно, частинами кромлеха являються також об'єкти 1 і 2, які були переміщені на північний схід від нього. Вірогідно, саме з кромлеха були вилучені антропоморфні стели, використані при здійсненні поховання 15 ямної та поховання 18 бабинської культур, і, можливо, підтесана плита з переkritтя поховання 9.

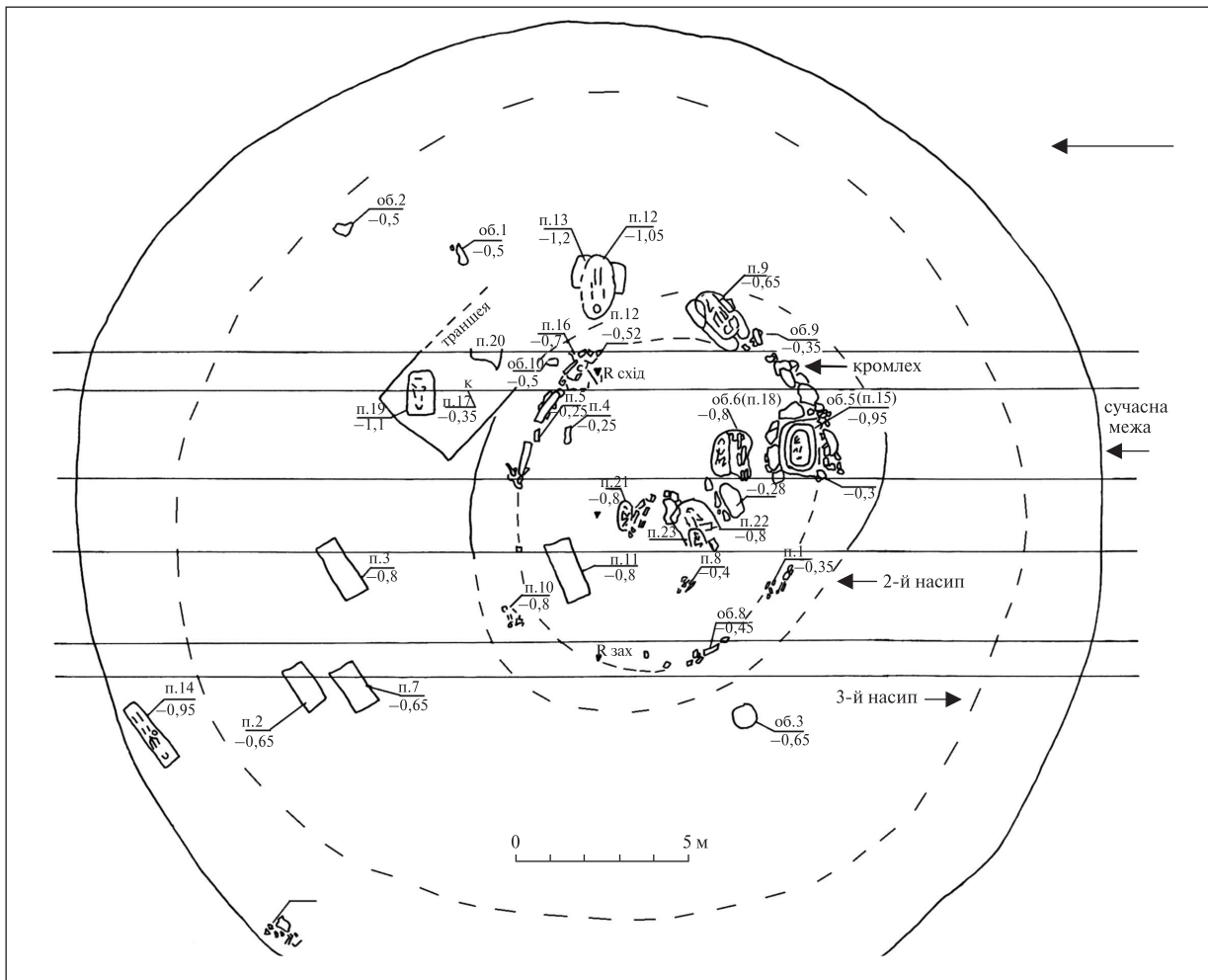

Рис. 1. Сичавка. План кургану

Кромлех мав овальний у плані контур, його діаметр близько 8,0 м за лінією північний схід—південний захід і близько 10,0 м за лінією південний схід—північний захід. Він зведений з укопаних вертикально і вкладених горизонтально плит вапняку різних розмірів (ширина 0,6—1,0 м) і дрібніших каменів (заввишки від 0,3 м). У східному профілі центральної бровки і в західному профілі східної видно розріз заглибини (рову), куди були встановлені камені на цій ділянці. Найбільші три плити були в північно-східній частині кромлеха (об'єкт 4). Вертикальні плити встановлені однаково: великі вміщені до ями (чи рову?) і укріплені так само вертикально поставленими плитами середніх і невеликих розмірів, забутовані камінням, а щілини замазані чорним дуже щільним глинисто-земляним розчином. Неясно, чи були ці плити антропоморфними, оскільки від них простежені лише нижні частини 0,3—0,4 м заввишки. Поховання 15 ямної культури перекривала велика стела, грубо обколота і обтеса-

на, але без антропоморфних ознак. Але стверджувати напевно, що вона походила з кромлеха, не можна. Проте невеликі антропоморфні стели були і в цьому похованні, і в сусідньому похованні 18 бабинської культури.

Вцілілі ділянки кромлеха демонструють вертикальну встановку плит, укріплених дрібними каменями. Лише у південній його частині плити, що примикали до поховання 15, лежали горизонтально. Не зрозуміло, чи так вони були розташовані початково. Можливо, таке розміщення пов'язане з похованням: на північ і північний схід від могили вони лежали безпосередньо на материк. Але південно-східна дуга, що примикає до поховання, в цілому складена з каменів, горизонтально вкладених на чорноземно-суглинковий насип. Принаймні в південно-західному кутку поховання 15 декілька невеликих каменів були вкопані вертикально (тоді як три масивні вертикальні плити об'єкта 4 були розташовані дещо вище і заглиблені в суглинок). Південно-західна части-

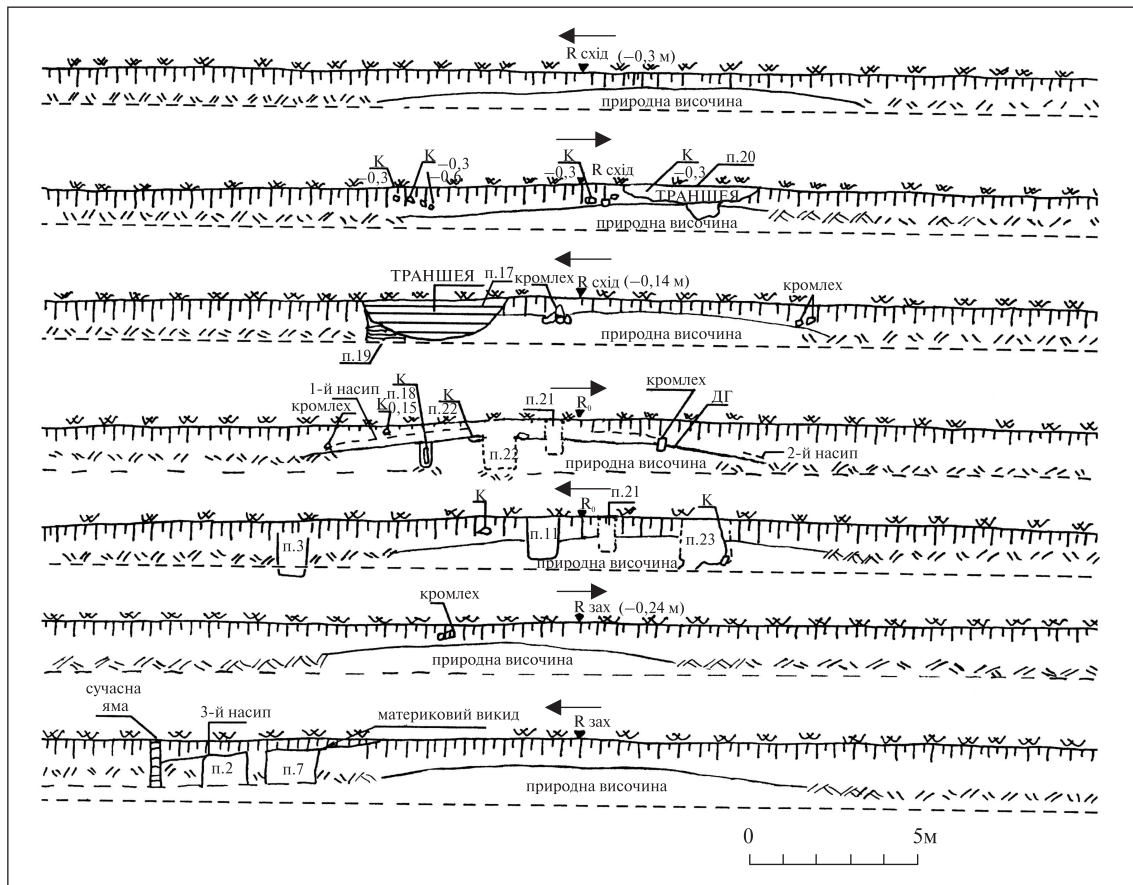

Рис. 2. Сичавка. Профілі бровок кургану

на кромлеха (об'єкт 8) також складалася з невеликих каменів, що лежали горизонтально й, імовірно, лише частково були переміщені. Тож однозначно стверджувати, що всі горизонтальні плити кромлеха переміщені, немає підстав. Мабуть, кромлех був комбінований або подвійний.

Другий насип, що збільшив діаметр кургану, не пов'язаний з якимось похованням і був конструктивним, краї його зафіксовані лише в східному профілі центральної бровки, висота не встановлена через руйнацію насипу. Він темно-сірого кольору (мабуть, із чорнозему з суглинком) і був частково помітний за тонким шаром чорного щільного замуленого ґрунту на краях; візуально він фіксувався дуже слабо і характеризувався підвищеною щільністю і в'язкістю. Під північним краєм насипу збереглася ділянка похованого чорнозему, що мала вигляд переривчастої тонкої смуги (завтовшки 2,0–3,0 см) насиченого чорного кольору, верх якої доволі нерівний і простежений фрагментарно лише в східному профілі центральної бровки. Діаметр, імовірно, близько 13,0 м.

У бровках простежений заповнений щільним чорним мулом виямок, звідки брався ґрунт

для спорудження насипу. Його ширина в північній частині 2,0–2,5 м, у південній близько 1,5 м, глибина близько 0,5 м. Він зафіксований на деякій віддалі від гіпотетичного краю другого насипу — за 4,5 м на північ і за 7,5 м на південь від R, відстань між краєм першого насипу і виямком приблизно 1,0–2,0 м. Можливо, тут проходила природна межа пагорба, і через це ґрунт брали на віддалі, а не біля краю насипу, як це найчастіше спостерігається при зведенні курганів.

Хоча насип мав діаметр, більший за діаметр кромлеха, він не перекривав його повністю, і верхні краї каменів, як і раніше, височіли над курганом. Враховуючи певну кореляцію поховань ямної культури 9 і 15 з кромлехом, можна припустити, що навіть на час їхнього здійснення кромлех був помітний візуально. Поховання 15 примикало до кромлеха зсередини в його південній частині, а поховання 9 — ззовні до східної сторони. Можливо, використані в перекритті поховання 9 кам'яні плити взяті з кромлеха, оскільки саме поблизу нього він переривався.

Третій насип — чорноземний — практично не відрізнявся за кольором від сучасного орного шару. Його діаметр близько 22,0 м, висота

невідомо. Не зрозуміло, з яким похованням він пов'язаний. Насип вдалося зафіксувати завдяки декільком похованням ХІХ ст., материковий викид з яких лежав на ньому. Сучасний насип кургану утворився вже в ХХ ст. внаслідок руйнування вершини кургану; переміщеною землею перекриті поховання кінця ХІХ ст. в північному секторі кургану. Ймовірно, поховання 6 і 14 були впущені не в насип, а біля підніжжя пагорба, оскільки вони виходили за межі третього насипу.

Загалом можна констатувати, що курган був споруджений за пізнього енеоліту (поховання 22), надалі використовувався у бронзовому віці племенами ямної (поховання 9, 10, 13, 15 і 19), катакомбної (поховання 12), бабинської (поховання 17, 18, 21 і 23) і сабатинівської культур (поховання 6). Наступний культурний горизонт пов'язаний з середньовічним населенням регіону (поховання 14 і 16), а останні могили здійснені наприкінці ХІХ ст. в північно-західному секторі кургану (поховання 2—5, 7 і 11; див.: Іванова и др. 2010).

Опис поховань

Поховання 1 (невизначене, зруйноване) виявлено за 5,5 м на південний захід від R на глибині 0,35 м в чорноземному шарі. Контури могили не простежувалися. Окремі кістки (ребра, декілька фрагментів верхніх кінцівок, крило тазу, нижня щелепа) лежали хаотично на шарі материкової глини (викид?) на відстані 0,1—0,2 м на північ від каменів — решток кромлеха з вертикально вкопаних грубо оббитих каменів вапняку (рис. 3, 1). Плита заввишки 0,45 м, завширшки близько 0,60 м і завтовшки 0,07—0,10 м (лопнула в давнину) була укріплена дрібними каменями і невеликою плитою, також вкопаною вертикально впритул до більшої. На відстані 0,4 м на захід від них лежав невеликий, імовірно зміщений від цієї конструкції, камінь вапняку (0,22 × 0,15 м). Великий камінь (0,90 × 0,45 м) лежав за 0,65 м на південний схід. Мабуть, він теж пов'язаний з кромлехом. Між каменями також простежений материковий викид.

Поховання 6 (сабатинівської культури) буде видане окремо.

Поховання 8 (невизначене, зруйноване) виявлено за 3,2 м на північ північний захід від R на глибині 0,4 м в чорноземному шарі. Знайдені крило тазу, кістки ноги (мала і велика гомілка) та руки, що лежали не в анатомічному порядку (рис. 3, 2).

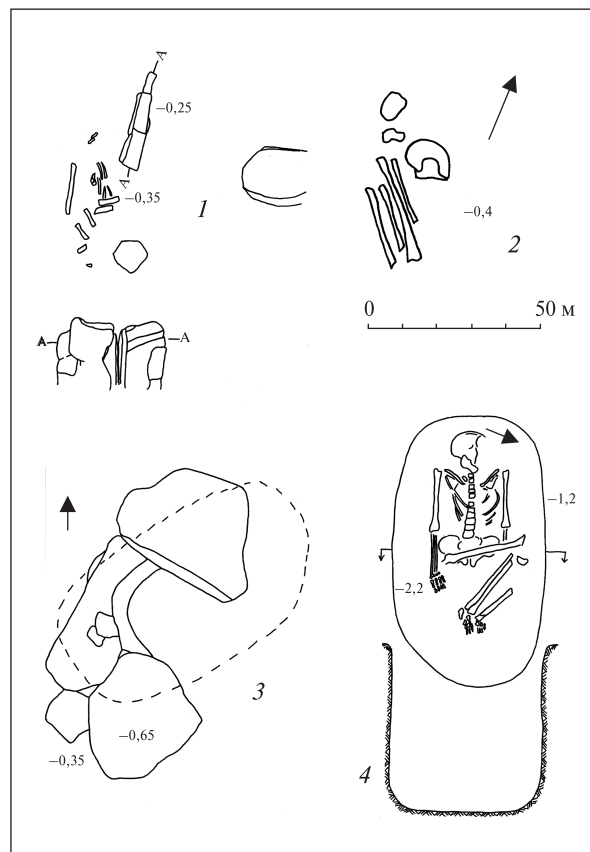

Рис. 3. Сичавка: 1 — поховання 1; 2 — поховання 8; 3, 4 — поховання 9

Поховання 9 (ранньоямне або пізньоенеолітичне) було за 6,5 м на південний схід від R. На глибині 0,35 м від R виявлено скупчення каменів на площі 1,0 × 0,9 м, сприйняте спочатку за перекриття поховання. Насправді воно було фрагментом кромлеха (об'єкт 10). Один з каменів мав відносно великі розміри, 0,7 × 0,3 м. З півночі до нього примикали шість дрібніших розмірами від 0,15 до 0,35 м. На північ від нього на глибині 0,65 м виявлено перекриття могили з трьох плит, що лежали похило поперек ями (одна просіла в могилу). Площа його 1,8 × 1,2 м (рис. 3, 3). У південно-західній частині простежений шар зеленої глини завтовшки близько 5,0 см. Враховуючи, що камені перекриття лежали не на чорноземі, а на материковій глині, можна припустити, що могила мала уступи або заплечики, які не були простежені та мали розміри не менші ніж 2,0 × 1,6 м. За 0,9 м на північ від поховання знаходилися два невеликі камені, мабуть, від кромлеха.

Верхній край поховальної камери на глибині 1,2 м від R. Вона підовальної в плані форми, східний край скошений. Довжина 1,6 м, ширина в узловії 0,65 м, в ногах — 0,63 м, в середній частині — 0,92 м, глибина 1,0 м. Скелет чо-

ловіка 35—40 років¹ лежав скорчено на спині головою на південний захід. Руки випростані, ноги колінами впали ліворуч, права частково зберегла підведене положення (рис. 3, 4). Ноги (гомілки і стопи) і права кисть вкриті червоною вохрою. На дні тонка темно-коричнева тлінь від підстилки.

Поховання 10 (ямної культури) здійснене за 3,3 м на північний захід від R на глибині 0,8 м. Могила не простежувалася. Скелет дитини 9—10 років лежав скорчено на спині головою на північний схід. Руки зігнуті в ліктях, кисті лежали, мабуть, в області тазу (не збереглися), кістки правої руки зміщені. Ноги зігнуті колінами праворуч. На колінах лежав невеликий плоский необроблений камінь розміром близько 10,0 см, ще один невеликий (близько 8,0 см завдовжки) — біля правого плеча. Біля колін знаходилася нахилена горловиною до південного сходу посудина (рис. 4, 1).

Ліпна посудина у вигляді горщика з високо піднятими (на 3/4 висоти) округлими плічками (рис. 4, 2) і профільованою горловиною з відігнутими вінцями. Дно плоске. Зовні поверхня сіра, місцями закіптявлена; злам черепка чорний. Плічка прикрашені горизонтальною «ялинкою» з відбитків шнура, вінця — насічками. Висота горщика 14,8 см, діаметр вінець 10,0 см, горла — 9,8 см, максимальний діаметр 13,3 см, дна — 7,0 см, товщина стінок 0,4 см, вінців — 0,7 см.

Поховання 12 (катакомбної культури) виявлено за 6,3 м на північний схід від R на глибині 1,05 м. Було здійснене, мабуть, у катакомбі, вхідний колодязь не простежений, оскільки був викопаний в камері поховання 13, скелет якого залягав нижче. Камера овальних контурів, завдовжки 1,7 м і завширшки 0,75 м, простежена глибина 0,15 м, орієнтована за лінією захід—схід (рис. 4, 3). Скелет дитини 7—8 років лежав випростано на спині головою на захід, обличчя звернене до півдня (до вхідного колодязя?). Ліва рука трохи зігнута в лікті, кисть її біля тазу. Від правої руки збереглася тільки плечова кістка. Гомілкові кістки знаходилися дещо нижче рівня інших частин скелета, оскільки просіли до ями поховання 13 (прошарок землі між двома похованнями досить тонкий). Інвентар відсутній.

Поховання 13 (ямної культури). Розташоване за 7,5 м на схід від R на глибині 1,2 м. Його частково перетнуло поховання 12 катакомбної культури, але скелет не був ушкоджений (рис. 4, 4).

¹ Визначення віку й статі похованих здійснене співробітником Інституту археології НАНУ к.і.н. Л. Литвиною.

Могила прямокутної в плані форми, кутки заокруглені, видовжена за лінією північ—південь із відхиленням. Розміри 1,6 × 0,9 м, простежена глибина 0,4 м. Скелет жінки? 40—45 років лежав скорчено на лівому боці головою на північний схід, ноги зігнуті в колінах під гострим кутком. Руки зігнуті в ліктях і лежать перед животом. Біля лівої кисті пляма коричневої тліні. За черепом, біля західної стіни, пляма коричневої тліні, а на ній кремій і фрагмент кістки тварини розміром 3,0 × 1,0 см.

Поховання 14 (середньовічне) виявлене за 13,8 м на північний схід від R на глибині 1,05 м. Яма вузька, трапецієподібних обрисів, довжина 2,07 м, ширина в узголів'ї 0,65 м, в ногах — 0,55 м, в середній частині — 0,61 м. Глибина 0,19 м (під західною стіною) — 0,33 м (під східною). Перепад висоти стінок, викопаних у материк, спричинений рельєфом місцевості того часу (природна височина). Скелет чоловіка 40—45 років лежав випростано на спині головою на захід з відхиленням на південь. Руки зігнуті в ліктях, кисті складені на тазу (рис. 4, б). На кістках і під ними, окрім тім'я, коричнева тлінь. Можливо, тіло покійного було в щось загорнуте. Праворуч від тазу була нижня частина посудини, на дні якої лежало деревне вугілля, мабуть жаровня (1). В області шийних хребців знаходився натільний хрест (2).

1. Фрагмент денця сіроглиняного кружального горщика (рис. 4, 5). Дно плоске, з закраїною. Стінки різко відігнуті. Зовнішня і внутрішня поверхні сірі, злам черепка чорнуватий. Висота 6,1 см, діаметр дна 10,0 см, товщина стінок 0,6 см, дна — 0,8 см.

2. Бронзовий чотирикінцевий натільний хрестик з петлею-кільцем для підвішування на верхньому кінці. Зовні орнаментований. Розміри 2,50 × 1,25 см, діаметр кільця 0,50 см.

Поховання 15 (ямної культури) виявлене за 5,2 м на південний схід від R на глибині 0,68 м за кам'яною вимостою (рис. 5, 1), позначеною в польовій документації як об'єкт 5. Центральну частину «вимостки» становила велика грубо обколота і обтесана, рвана по краю плита вапняку, орієнтована за віссю захід—схід. Вона підпрямокутної форми завдовжки 1,48—1,78 м, завширшки 0,95—1,00 м і завтовшки 0,28 м. Нижня сторона плити дещо ширша за верхню. З трьох боків, окрім західного, вона була оточена кладками.

1. З північного і північно-східного боків це був ряд дрібніших плит, рваних по краю, грубо обколотих і обтесаних, що залягав нижче рівня верху плити. Вони вкладені на ґрунт в

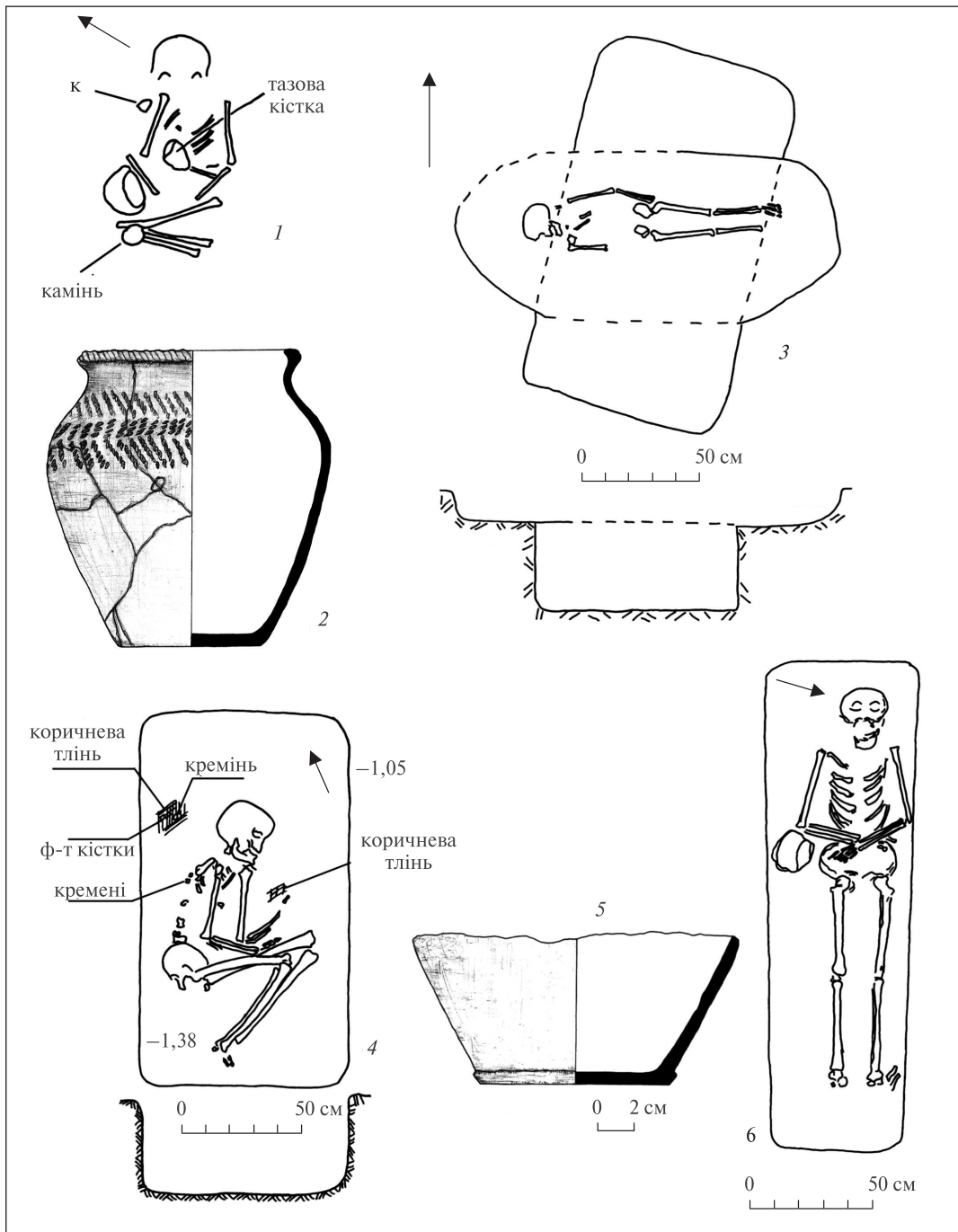

Рис. 4. Сичавка: 1, 2 — поховання 10; 3 — поховання 12; 4 — поховання 13; 5, 6 — поховання 14

постелисто-ложковій системі, утворюючи дугоподібну в плані однорядну одношарову кладку. Розміри плит $0,70 \times 0,32$ м і $0,62 \times 0,41$ м. Дві з них були антропоморфними стелами.

2. До південної і південно-східної сторін великої плити примикала кладка, що йшла в північно-східному напрямку. Вона має дугоподібну форму, одно-, місцями дворядна. Довжина дуги близько 2,50 м, ширина — 0,20—0,47 м, максимально вціліла висота від 0,10 до 0,29 м (один або два ряди, відповідно). Складена дуга

з рваних по шару дрібних необроблених плит вапняку, місцями — дрібного бутового каменю. Каміні вклядені постелисто, ложком на фасад, інші сторчма, деякі залягали похило (можлива часткова руйнація кладки). Кладка складена на глинисто-земляному розчині, в деяких місцях щілини забиті бутовим камінням. Розміри плит $0,47 \times 0,23 \times 0,13$ м; $0,32 \times 0,27 \times 0,11$ м; $0,19 \times 0,16 \times 0,03$ м; $0,17 \times 0,14 \times 0,05$ м.

3. До південно-західного боку цієї кладки примикала конструкція з двох орфостатно

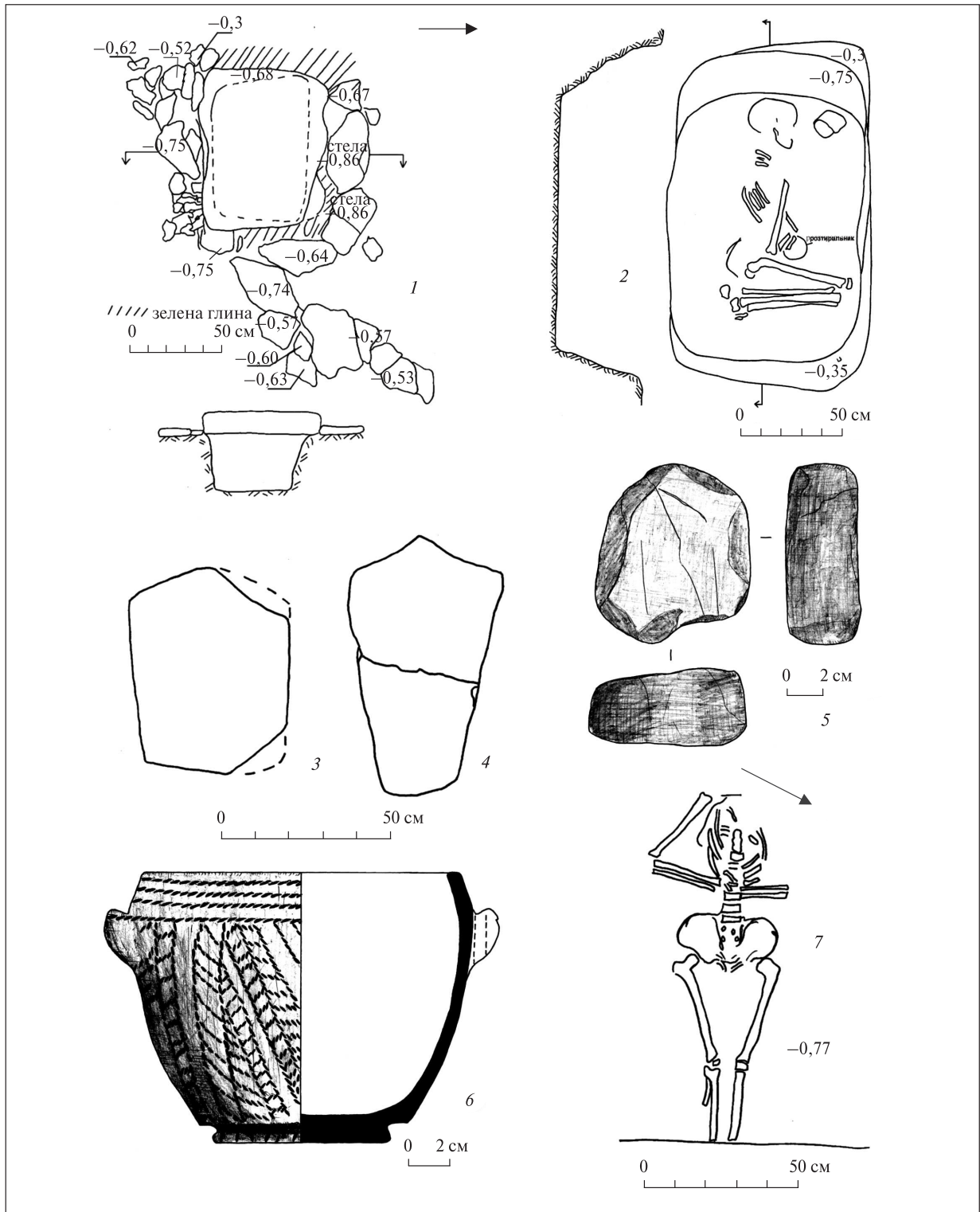

Рис. 5. Сичавка: 1–6 — поховання 15; 7 — план поховання 16

поставлених ложком на фасад великих бутових каменів (необроблений вапняк), орієнтована за віссю північ—південь. Довжина 0,53 м, ширина 0,19 м, висота 0,22 м. Рівень підосви на рівні поверхні великої плити. Шов між каменями забитий чорним щільним глинисто-

земляним розчином. Розміри їх 0,22 × 0,19 × 0,19 м і 0,20 × 0,22 × 0,18 м.

Безпосередньо поховання стосувалися плити, вкладені на борти могили, ймовірно, на уступ або заплічки, вириті в материк і обмазані зеленою глиною. Щілини між плитами також

промазані місцями нею, як і західна ділянка, де кам'яна конструкція відсутня. В цілому, шаром зеленої глини майданчик був обмазаний з трьох сторін поховальної камери (крім південної) на відстань до 0,30 м від бортів на схід і захід і до 0,45 м на північ, товщина обмазки 1,0—1,5 см. На обмазку була вкладена кам'яна вимостка. Дно уступу — жовтий материк.

Друга і третя кладки становлять частину кромлеха з горизонтальних і вертикальних плит (на південь від плити перекриття поховання) і скріплені щільним чорним глинисто-земляним розчином. Їхня підшва — в суглинковому шарі, тобто вище за рівень каменів, що оточували могилу, і відповідає рівню іншим вцілілим частинам кромлеха. Таким чином, кромлех був органічно «включений» у контекст надмогильної споруди поховання 15. Дві плити біля північного краю ями це — невеликі антропоморфні стели, вкладені одна за одною головою-виступом на захід (1, 2). Східна стела була розколота по діагоналі.

У могилі, відразу під покривною плитою, знайдені фрагменти ребер людини, а також уламок ліпної посудини, яка знаходилася на дні камери (ймовірно, зміщені гризунами). Поховальна камера підпрямокутних обрисів, довжина 1,70 м, ширина в головах 0,80 м, в ногах — 1,05 м. Стіни нерівні, до дна камера звужується, набуваючи біля дна прямокутної форми і розмірів 1,3 × 0,9 м. Дно на глибині 0,55 м від рівня виявлення (рис. 5, 2).

Скелет чоловіка 45—50 років лежав у дуже скорченій позі на лівому боці з нахилом на живіт головою на захід. Ліва рука випростана до колін, права — зігнута в лікті та, ймовірно, була спрямована кистю до обличчя (збереглися лише епіфізи ліктьової і променевої кісток). В узголів'ї — ліпна посудина (3), біля ліктя — кам'яний розтиральник (4). Вохра не помічена. Під тазом дно обмазане зеленою глиною.

1. Стела підпрямокутних обрисів з трапецієподібною верхньою частиною і рівною основою (рис. 5, 3). Довжина 0,63 м, ширина 0,50 м, товщина 0,09 м.

2. Стела трапецієподібних обрисів із ледь наміченою маленькою головою, асиметричними плечима і основою, що звужується донизу (рис. 5, 4). Довжина 0,80 м, ширина 0,48 м, товщина 0,10 м.

3. Ліпна орнаментована банкоподібна посудина зрізано-конічної форми на піддоні з двома ручками-упорами з вертикальними отворами в них (рис. 5, 6). Піддон підкреслений відбитком тасьми. Вінця плоскі. Обидві поверхні заглажені.

ні. Зверху посудина рожевувата, злам черепка чорний. Орнаментована під вінцями чотирма лініями шнурового орнаменту, а на тулубі — смугами, заповненими скісними й горизонтальними лініями. Край піддону прикрашений насічками. Висота 12,8 см, діаметр вінців 13,4 см, дна — 9,5 см, товщина стінок 0,7 см, дна — 1,4 см.

4. Кам'яний розтиральник або наковаленка? овальної форми з відколотим шматком. Одна з широких сторін приплюснута і має сліди значної затертості, видно також дрібні вибоїни (рис. 5, 5). Розміри 9,8 × 8,2 см, товщина 3,8 см.

За кістками у Київській радіовуглецевій лабораторії Інституту геохімії навколишнього середовища (керівник М.М. Ковалюх), отримано дата $Ki-16610\ 3960 \pm 80\ BP$ (табл.).

Поховання 16 (пізньосередньовічне?) знаходилося за 4,5 м на схід від R на глибині 0,7 м. Могила не простежена. Скелет чоловіка (*Adultus*) лежав над видовбаним каменем кромлеха випростано на спині головою на південний захід (рис. 5, 7). Руки складені на грудях. Череп і стопи пошкоджені бульдозером. В засипці над скелетом — дрібні камені вапняку і вапнякова крихта.

Поховання 17 (бабинської культури) виявлено за 5,3 м на північний схід від R на глибині 0,2 м. В орному шарі знайдено розвал ліпної посудини і декілька невеликих фрагментів кісток дитини (*Inf. I*). Схоже, поховання зруйноване оранкою.

Ліпна посудина видовженої банкоподібної форми з прямими стінками і плоским дном (рис. 6, 1). Зовнішня поверхня оранжувато-сіра, місцями закіптявлена; злам черепка чорний. У тісті видно домішку шамоту і вигорілої рослинності. Плечки зсередини видавлені назовні і заглажені, утворюючи своєрідний фальшивий валик. Такий само прийом є і на посудині з поховання 18, що і дозволило нам віднести поховання 17 до бабинської культури. Своєрідно виготовлена донна частина — добре помітно, що стінки по периметру «загорнули» під денце. Зверху і всередині посудина заглажена віхтем трави. Висота 10,4 см, діаметр дна 12,0 см, товщина стінок 0,5 см, вінця — 0,3 см.

Поховання 18 (бабинської культури) виявлено за 4,05 м на південь від R на глибині 0,8 м за каменями перекриття. Здійснене в підбої з вузьким щілиноподібним входом і пандусом (рис. 6, 2). Вхідна яма завдовжки 1,6 м і завширшки 0,7 м орієнтована за лінією захід—схід. Вхід до камери закривали поставлені в два ряди по три антропоморфні стели з вапняку

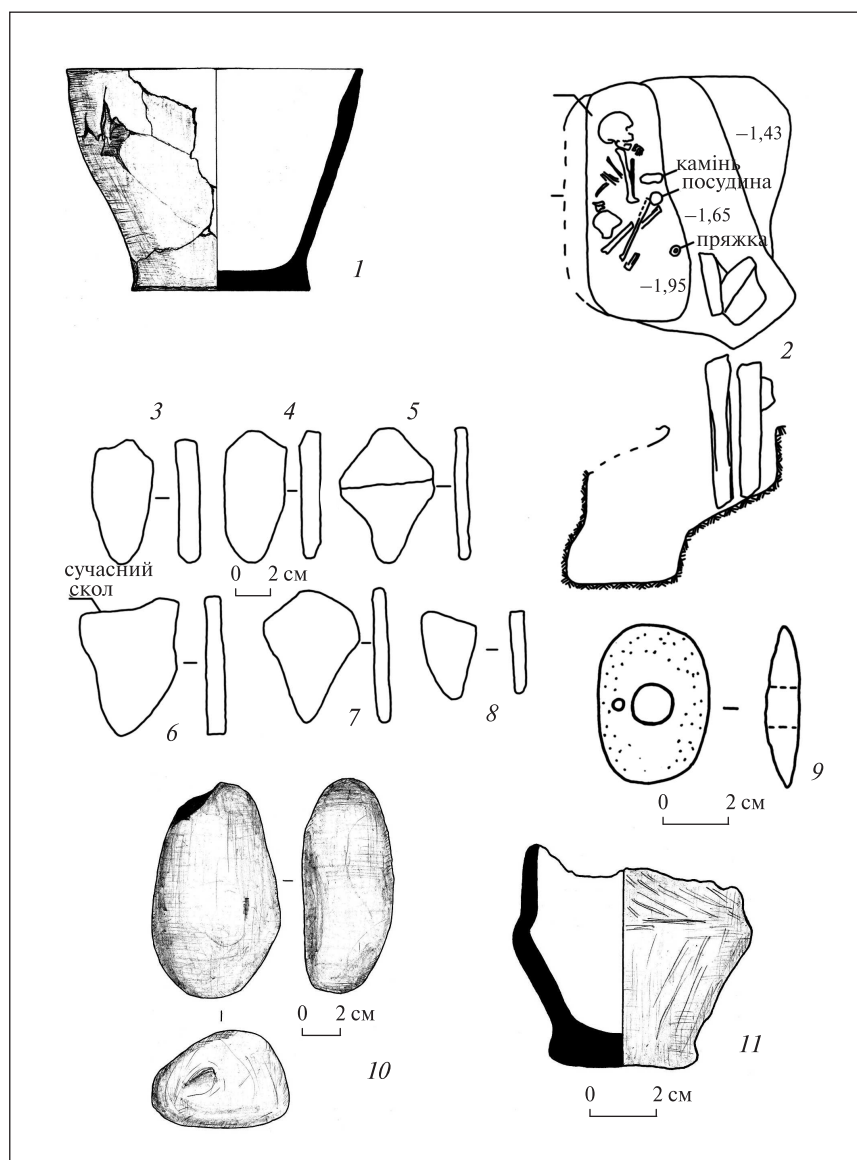

Рис. 6. Сичавка: 1 — посудина з поховання 17; 2—11 — поховання 18

різної збереженості (1—6). Щілини між каменями заповнені глиняно-земляним розчином. На глибині 1,65 м пандус вертикально спадав на 0,30 м до дна підбою. По дну він мав бобово-подібний контур розмірам $1,6 \times 0,6$ — $0,7$ м, висота $0,7$ — $0,8$ м.

Скелет чоловіка? 18—20 років лежав скорчено на лівому боці головою на схід. Руки зігнуті в ліктях і піднесені кистями до обличчя. Фаланги правої кисті не збереглися, ліва — стиснута в кулак. Коліна зігнуті під гострим кутом до тулуба. Біля колін знаходилася посудина (7), що лежала горлом до південного заходу, вище неї, навпроти кісток рук, на світло-сірій тліні, — камінь, мабуть розтиральник (8). У північно-східній частині могили, між лівою гомілкою і стіною, лежала кістяна пряжка (9).

1. Стела неправильно-підтрапецієподібних обрисів зі слабковираженою приплюснутою головою, скісними асиметричними плечима та підтрикутною основою (рис. 6, 3). Довжина $0,73$ м, ширина $0,34$ м, товщина $0,15$ — $0,18$ м.

2. Стела, подібна до попередньої (рис. 6, 4), завдовжки $0,77$ м, ширина $0,36$ м, товщина $0,12$ — $0,14$ м.

3. Стела ромбічної форми зі слабковираженою приплюснутою головою (рис. 6, 5). Довжина $0,78$ м, ширина $0,52$ м, товщина $0,07$ — $0,08$ м.

4. Стела підтрапецієподібних обрисів, верхня частина пошкоджена, нижня асиметрична (рис. 6, 6). Довжина $0,80$ м, ширина $0,53$ м, товщина $0,09$ — $0,10$ м.

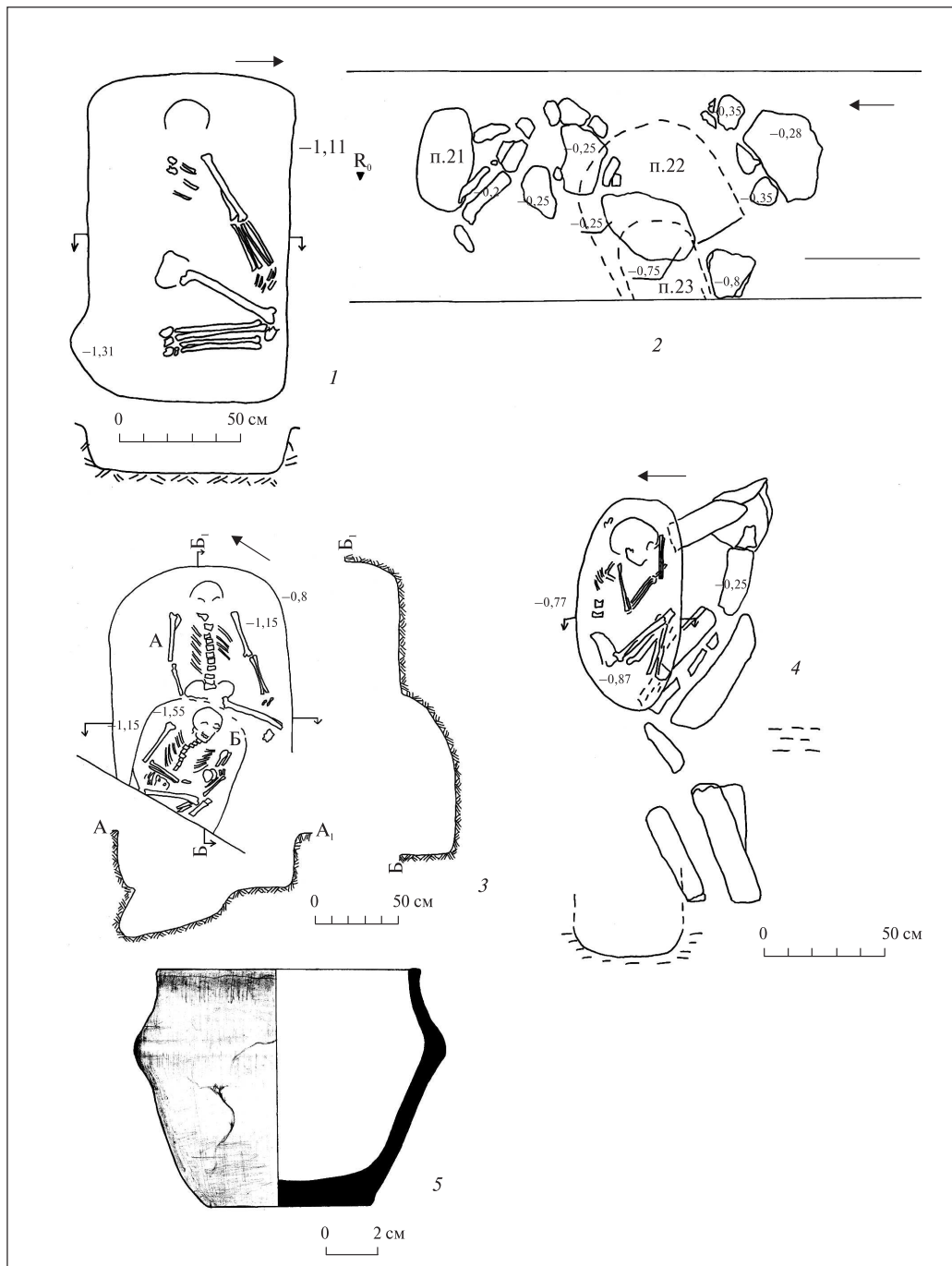

Рис. 7. Сичавка: 1 — поховання 19; 2 — поховання 21—23, загальна ситуація; 3А — поховання 22; 3Б, 5 — поховання 23; 4 — поховання 21

5. Стела підромбічної форми з видовженою нижньою частиною (рис. 6, 7). Довжина 0,79 м, ширина 0,56 м, товщина 0,07—0,08 м.

6. Нижня частина стели, звужена донизу (рис. 6, 8). Довжина 0,50 м, ширина 0,37 м, товщина 0,07 м.

7. Ліпна посудина біконічної форми, вінця збереглися частково (рис. 6, 11). Дно плоске, але нерівне. Плічки зсередини видавлені назовні і заглажені, утворюючи своєрідний фаль-

шивий валик. Зовні посудина коричнево-сіра, помітно закіптявлена, злам черепка чорний. Висота 6,5 см, висота піддону 0,7 см, діаметр вінець 6,0 см, максимальний — 6,6 см, дна — 4,0 см, товщина стінок 0,5 см.

8. Кам'яний розтиральник овальної форми (рис. 6, 10). Одна з довгих сторін дещо ушільнена. Розміри 10,9 × 6,5 × 4,2 см.

9. Кістяна пряжка овальної форми з великим центральним отвором і малим боковим

(рис. 6, 9). Пряжка зовні випукла і залощена. Розміри 4,6 × 3,2 см, діаметр отворів 1,2 та 0,2 см.

За кістками отримано дату Ki-16611 3490 ± 90 (табл.).

Поховання 19 (ямної культури) виявлено за 4,7 м на північний схід від R на глибині 1,1 м. Могила простежена біля дна, оскільки простір між центральною і східною бровками в північній полі кургану ушкоджений вирвою від вибуху снаряда діаметром близько 3,0—3,5 м і завглибшки близько 0,9 м, яка, проте, не зруйнувала нижню частину поховання.

Камера підпрямокутних контурів орієнтована за лінією схід—захід, довжина 1,45 м, ширина 0,85 м, висота вцілілих стін 0,20 м. Скелет жінки? 30—35 років лежав скорчено на лівому боці головою на захід, руки випростані (рис. 7, 1). На емалі зуба (5-й нижній праворуч) простежений зеленкуватий відтінок (оксиди міді/бронзи?). На дні камери — повздовжні відбитки стебел рослинності (солома?). Під черепом дно обмазане шаром вохри з глиною завтовшки близько 0,5 см. Вохрою вкриті кістки скронь, ліктьових суглобів і п'ят. На дні біля ступнів — коричнева глінь.

Поховання 20 (невизначене) виявлено за 5,0 м на північний схід від R. Східна стіна могили фіксувалася в східному профілі східної бровки за змішаним ґрунтом, вона впущена з рівня другого насипу і була орієнтована за лінією північний схід—південний захід. Поховання зруйноване вибуховою вирвою; збереглася незначна його частина, де в заповненні знайдений фрагмент трубчастої кістки людини.

Поховання 21 (бабинської культури) знаходилося за 0,5 м на південь від R на глибині 0,77 м.

Могила простежена в придонній частині, в суглинку. Вона овальної форми, орієнтована за лінією схід—захід, довжина 0,88 м, ширина 0,45 м, простежена глибина 0,10 м. Скелет дитини 8—9 років лежав скорчено на лівому боці головою на схід (рис. 7, 4). Руки зігнуті в ліктях: плечова кістка лівої руки лежала під черепом, а її епіфіз знаходився за потилицею; променева і ліктьова кістки лежали вздовж обличчя, кистю до тім'я. Права рука зігнута в лікті і кистю спрямована до обличчя. Ноги зігнуті в колінах під гострим кутом.

За кістками отримано дату Ki-16609 3680 ± 80 (табл.).

Поховання 22 (пізньоеолітичне, основне) виявлено за вапняковою плитою перекриття за 3,30 м на південь від R на глибині 0,28 м (позначена в польовій документації як об'єкт 7). Каміні закладу знаходилися на різних рівнях через те, що частково просіли в могилу (декілька лежали безпосередньо на кістках скелета), а частково були порушені при здійсненні поховання 23 бабинської культури (рис. 7, 2). Невеликі каміні, що облямовували борти ями, лежали на глибині 0,35 м, плита на північній (довгій) стороні ями лежала похило, а плита на південь від могили — горизонтально, зберігши початкове положення.

Поховальна камера знаходилася за 2,00 м на південь від R, виявлена на рівні 0,80 м. Вона мала підпрямокутні контури з дуже заокругленими кутками, ширина 1,20 м, вціліла довжина 1,40 м, простежена глибина 0,35 м, дно на глибині 1,15 м, глибина від перекриття 0,80 м. Скелет чоловіка 30—35 років лежав скорчено на спині, трохи нахилений ліворуч, головою на північний схід (рис. 7, 3А). Права рука ледь зі-

Таблиця. Радіокарбонні дати поховань кургану Сичавка

Адреса	Лабораторний номер	Вік ¹⁴ C	
		BP	BC/AD
Сичавка, к. 1, п. 6, кістки 50 г	Ki-16608	3140 ± 80	1σ 1520–1310 BC 2σ 1610–1210 BC
Сичавка, к. 1, п. 21, кістки 65 г	Ki-16609	3680 ± 80	1σ 2200–2160, 2150–1940 BC 2σ 2300–1750 BC
Сичавка, к. 1, п. 15, кістки 70 г	Ki-16610	3960 ± 80	1σ 2580–2330, 2320–2300 BC 2σ 2900–2800, 2700–2200 BC
Сичавка, к. 1, п. 18, кістки 80 г	Ki-16611	3490 ± 90	1σ 1920–1680 BC, 2σ 2050–1500 BC
Сичавка, к. 1, п. 22, кістки 95 г	Ki-16612	4580 ± 90	1σ 3500–3430, 3380–3260, 3240–3100 BC 2σ 3650–3000 BC

гнута в лікті, кистю спрямована до тазу, ліва — відкинута вбік і спрямована до лівого коліна. Нижня частина скелета порушена впускним похованням 23. Вціліла частково ліва нога дозволяє припустити, що ноги могли бути зігнуті колінами ліворуч.

За кістками отримано дату $Ki-16612\ 4580 \pm 90$ (табл.).

Поховання 23 (бабинської культури) знаходилося за 2,00 м на південь від R на глибині 1,15 м і частково зруйноване бульдозером. Було здійснене в ямі з підбоям, як і поховання 18. Могила орієнтована за лінією захід—схід. Вхідна яма простежена на глибину 0,30 м, її ширина приблизно 0,30—0,50 м. Поховальна камера, овальна в плані, завширшки 0,65 м, простежені довжина 0,75 м, глибина 0,30 м, висота 0,30 м, глибша за вхідну яму на 0,10 м. Скелет лежав у дуже скорченому стані, на спині з нахилом ліворуч. Небіжчик був немов втиснутий до вузької камери — голова підпирала стіну, хребет вигнутий (рис. 7, 3Б). Права рука зігнута в лікті і лежить поперек тулуба, ліва теж зігнута і кистю спрямована до плеча. На ліктьовому згині лежала посудина горлом до північного заходу. У ній знайдені фаланги пальців.

Ліпна біконічна асиметрична на зразок горщика посудина (рис. 7, 5). Вінця ледь відігнуті, в одному місці збиті в давнину і знову заглажені. Дно плоске з закраїною. Зовнішня поверхня жовтувата з чорними плямами від випалу, добре заглажена, внутрішня — сіра, з вапняковими слідами. Злам черепка чорний. Висота 8,8 см, діаметр вінець 8,8 см, максимальний — 10,3 см, дна — 6,0 см, товщина стінок 0,5 см, вінець — 0,4 см.

Відтак, курган був споруджений в енеолітичну добу над похованням 22, яке, ймовірно, можна співвіднести з культурною групою Хаджидер-Чернавода. З ним пов'язана кам'яна огорожа та кромлех. Найближчі аналогії енео-

літичному горизонту кургану можна вбачати в кургані біля смт Сарата Одеської обл. (Черняков 1964), який дослідники пов'язують з культурною групою Хаджидер (Петренко 1998). У Саратському кургані простежений кромлех, у північно-східному секторі якого стояли вертикально великі плити (завширшки до 1,0 м), укріплені знизу дрібним камінням. На південь від основного поховання (але не впритул, а за 4,5 м) також знаходилася огорожа з вертикально встановлених плит вапняку. Кам'яна огорожа відома і в кургані 1 біля с. Холмське, основне поховання в якому пов'язується з хаджидерським типом (Петренко 1998, с. 162). З архітектурою енеолітичного горизонту кургану 56 біля с. Вишневе Сичавський курган зближує виямок ґрунту, розміщений теж на деякій віддалі (Субботин, Дзиговский, Островерхов 1998, с. 42). Традиційною для хаджидерської групи пам'яток є поза померлого скорчено на лівому боці. Але відсутність інвентарю, передусім кераміки, не дозволяє чітко визначити хронологічну позицію нашого кургану в контексті енеоліту Північно-Західного Причорномор'я.

В той же час конструкція з трьох великих стел у поєднанні з кромлехом зафіксована в кургані біля с. Холодна Балка, спорудження якого автор розкопок пов'язує з усатівською культурою, відмічаючи подібність цього кургану з деякими комплексами з Усатово; схожість проявляється в наявності кромлеха і мегалітичних фасадних плит (Петренко 2010, с. 357—358).

Наступний стратиграфічно-культурний горизонт пов'язаний з добою бронзи, населенням ямної культури. Ймовірно, що саме воно спорудило насип і використало його надалі для впускних поховань, пізніше курганом скористалися носії катакомбної, бабинської і сабатинівської культур, а ще пізніше — населення середньовічне та XIX ст.

Иванова С.В., Богуславский Г.С., Леонова А.А., Остапенко П.В., Савельев О.К. Отчет о раскопках кургана у с. Сычавка Коминтерновского района Одесской области в 2010 году // НА ІА НАНУ. — 2010.

Островерхов А.О. Отчет о работе Одесской охранно-новостроечной экспедиции в 1993 году // НА ІА НАНУ. — 1993/59.

Петренко В.Г. Энеолитический курган у с. Сарата // Субботин Л.В., Дзиговский А.Н., Островерхов А.С. Археологические древности Буджака. — Одесса, 1998. — С. 159—164.

Петренко В.Г. Курган эпохи палеометалла на побережье Хаджибейского лимана // МАСП. — 2010. — 11. — С. 303—368.

Смольянинова С.П., Островерхов А.С., Кушнір В.Г. Археологічна мапа Тилігуло-Куяльницького міжліманя. — Одеса, 1996.

Субботин Л.В., Дзиговский А.Н., Островерхов А.С. Археологические древности Буджака. Курганы у сел Вишневое и Белолесье. — Одесса, 1998.

Черняков И.Т. Позднетрипольский курган у с. Сарата Одесской области // КС ОГАМ. — 1964. — С. 32—37.

Надійшла 22.02.2011

С.В. Иванова, О.К. Савельев

КУРГАН ВОЗЛЕ с. СЫЧАВКА ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Публикуется курган, исследованный в междуречье Южного Буга и Днестра, который содержал погребения эпохи энеолита—бронзы, а также XIX в. Его начальное возведение связано с погребением 22 позднего энеолита, окруженным кромлехом, — возможно, культурной группы Хаджидер-Чернавода. Позже в курган были впущены погребения ямной культуры (9, 10, 13, 15 и 19), катакомбной (12), бабинской (17, 18, 21 и 23) и сабастиновской (погребение 6, которое будет опубликовано отдельно), средневекового времени (14 и 16?) и XIX в. Культурная принадлежность погребений 1, 8 и 20 не определена из-за разрушения.

Для основного погребения 22 (поздний энеолит), погребений 15 (ямная культура), 18 и 21 (бабинская культура) и 6 (сабастиновская культура) по костным остаткам погребенных получены даты ¹⁴C.

S.V. Ivanova, O.K. Saveliev

BARROW NEAR SYCHAVKA VILLAGE OF ODESA OBLAST

Published is a barrow studied in the area between the Southern Buh and the Dnister Rivers with the Copper and the Bronze Ages burials, and also with the 19th c. graves. The initial erecting of the barrow is related with the Late Copper Age burial 22 which was surrounded with a cromlech and probably belonged to Hagider-Cernavodă cultural group. Secondary burials of Yamna culture (9, 10, 13, 15, and 19), Catacomb culture (12), Babynska culture (17, 18, 21, and 23), and Sabatynivska culture (14 and 16?), and also of the 19th c. were made later. Cultural attribution of the burials 1, 8, and 20 was not determined because of their destruction.

C14 dates were obtained using bone remains for the main burial 22 (the Late Copper Age), the burials 15 (Yamna culture), 18 and 21 (Babynska culture), and 6 (Sabatynivska culture).